

Sociologie, een hedendaagse inleiding

SOCIOLOGIE, EEN HEDENDAAGSE INLEIDING

Bart Van de Putte

Piet Bracke

Mieke Van Houtte

Hans Vermeersch

**ACADEMIA
PRESS**

Editie 2023

ECAMPUS LEARN

Surf naar www.ecampuslearn.com

Geef de volgende unieke code in:

Veel succes!

eCAMPUS
LEARN

© Uitgeverij Academia Press

Ampla House

Coupure Rechts 88

9000 Gent

België

www.academiapress.be

Uitgeverij Academia Press maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij,
de boeken- en multimediativisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Opmaak en vormgeving: Twin Media bv, Culemborg

Fotomateriaal: www.imageglobe.be, www.shutterstock.be, www.istockphoto.com, Wikimedia Commons

We hebben ons uiterste best gedaan om alle copyrighthouders te traceren. Indien we daar toch niet helemaal in geslaagd zouden zijn, kunt u contact met ons opnemen: Academia Press, Coupure Rechts 88, 9000 Gent

Bart Van de Putte, Piet Bracke, Mieke Van Houtte & Hans Vermeersch

Sociologie

Een hedendaagse inleiding

Gent, Academia Press, 2023, XII + 352 pp.

Eerste druk, 2018

Vijfde, herwerkte editie 2023

ISBN 978 94 014 9510 3

D/2023/45/234

NUR 756

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgeverij.

VOORWOORD

Waarom zijn sommige mensen rijk en andere mensen arm? Hoe komt het dat sommige mensen misdrijven plegen? Waarom geloofden mensen vroeger dat de wereld rondom hen 'bezeten' was door bovennatuurlijke krachten, en nu niet meer? Verandert de wereld zo snel door de overwinning van het kapitalisme?

Dit zijn maar enkele van de vele vragen waarop de sociologie een antwoord tracht te geven. Het uitgangspunt van de sociologie hierbij is dat het menselijk gedrag – zoals het plegen van misdrijven – en menselijke kenmerken en levensomstandigheden – zoals rijk of arm zijn – tot op zekere hoogte bepaald worden door de samenleving. Hoe het ons vergaat, is het gevolg van individuele keuzes die we maken en wordt bepaald door erfelijke eigenschappen, maar ook door de wijze waarop wij samenleven met anderen. Deze anderen dat zijn onze dichte familieleden en vrienden, maar ook leden van sportverenigingen, werknemers, managers en eigenaars van bedrijven, overheden, ... en de rest van de wereld.

Met dit handboek stellen we ons daarom tot doel toe te lichten hoe de samenleving werkt. We bespreken theorieën en begrippen die ons kunnen helpen bij het begrijpen van deze maatschappelijke werkelijkheid.

Het vertrekpunt is de studie van de structuur en de cultuur van de samenleving (hoofdstuk 1, 2 en 3). De structuur verwijst naar de verschillende posities die mensen innemen – zoals het onderscheid tussen bezitters en bezitslozen en het onderscheid tussen mannen en vrouwen. De cultuur verwijst naar de gedeelde ideeën en waarden van mensen. Een tweede stap (hoofdstuk 4) betreft de studie van twee processen die de maatschappelijke werking ondersteunen: institutionalisatie of de vorming van geijkte procedures in het menselijke handelen – zoals de regeling van de voortplanting via het instituut van het huwelijk – en socialisatie of het aanleren van die procedures aan elke nieuwe generatie. Deze inzichten worden toegepast op een aantal deeldomeinen van de sociologie, zoals de studie van afwijkend gedrag, sociale ongelijkheid en religie (hoofdstuk 5, 6 en 7). In hoofdstuk 8 gebruiken we deze inzichten om de grote maatschappelijke veranderingen doorheen de tijd te begrijpen, van het ontstaan van de landbouwsamenleving tot de hedendaagse globalisering. Ten slotte bespreken we de sociologische benaderingswijzen op een meer formele manier en staan we stil bij de bijdragen van de klassieke grondleggers van de sociologie (hoofdstuk 9 en 10).

In dit handboek streven we ernaar om de abstracte wetenschappelijke begrippen die nodig zijn om het menselijk gedrag te duiden concreet te illustreren aan de hand van sprekende en vaak actuele voorbeelden. Dit is niet zonder reden. Dit handboek is namelijk in de eerste plaats gericht op iedereen die zonder schoolse voorkennis van de sociologie zin heeft in het ontwikkelen van meer inzicht in de samenleving rondom ons. We denken hierbij aan studenten sociologie, maar uitdrukkelijk ook aan studenten uit de andere mens- en maatschappijwetenschappen, aan mensen actief in het socio-cultureel

vormingswerk én aan zij die gedreven door hun intellectuele nieuwsgierigheid op een meer diepgaande wijze de sociale werkelijkheid willen begrijpen.

Dit boek is het gezamenlijke werk van lesgevers uit de vakgroep sociologie en is de vrucht van een jarenlange ervaring in het doceren van een inleidende cursus sociologie. Dit handboek is een herwerking en aanvulling van de handboeken die eerder door prof. John Vincke en prof. Herman Brutsaert werden uitgegeven. Van hun tijd, energie en visie zijn er nog talrijke sporen in dit handboek aanwezig.

Piet Bracke, Bart Van de Putte, Mieke Van Houtte,
augustus 2023

Opgedragen aan Hans Vermeersch, collega en vriend, overleden op 12 april 2023.

INHOUD

1	SOCIOLOGIE, EEN EERSTE KENNISMAKING	1
	Doelstelling	1
1.1	Inleiding: niet iedereen leeft even lang	2
1.2	De sociologische verbeelding	4
1.3	Van gedrag tot samenleving	6
1.3.1	Gedrag	6
1.3.2	Sociaal handelen	7
1.3.3	Interactie	11
1.3.4	Vormen van interactie	12
1.3.5	De stolling van interactie in cultuur en structuur	14
1.3.6	De context	16
1.4	De sociologie en haar aanverwante disciplines	17
1.5	Basisregels bij de uitvoering van sociologisch onderzoek	22
1.5.1	Objectiviteit	22
1.5.2	Concepten	22
1.5.3	Generalisatie	23
1.5.4	Empirisch materiaal	23
1.5.5	Cumulativiteit	24
1.5.6	Verifieerbare rapportering	25
1.6	Kwantitatief of kwalitatief?	26
1.6.1	De kwantitatieve benadering: het positivisme	27
1.6.2	De kwalitatieve benadering: nadruk op betekenis	29
1.7	Sociologie voor wie en voor wat?	33
1.7.1	De sociologische arbeidsverdeling	34
1.7.2	Competenties in toegepaste sociologie	39
1.7.3	Waarden en wetenschap	43
1.7.4	Conclusie	44
1.8	Slotbeschouwing	44
	Zelftoets	45
2	CULTUUR	47
	Doelstelling	47
2.1	Inhoud van het georganiseerd samenleven: cultuur	48
2.1.1	Inleiding	48
2.1.2	Is cultuur een specifiek menselijke eigenschap?	50
2.1.3	Symbolen, tekens en taal	52
2.1.4	De componenten van cultuur	54
2.1.5	Kenmerken die culturen van elkaar onderscheiden	56
2.1.6	Ontstaan van cultuur	58
2.1.7	Cultuur als lens	61
2.1.8	Cultuur en etniciteit	61
2.2	Slotbeschouwing	64
	Zelftoets	65

3	SOCIALE STRUCTUUR	67
	Doelstelling	67
3.1	Groepen	68
3.1.1	Basiskenmerken van groepen	68
3.1.2	Soorten groepen	69
3.1.3	Het probleem van samenwerken binnen sociale groepen	70
3.2	Sociale relaties	72
3.2.1	Macht	73
3.2.2	Sociale status en rol	74
3.2.3	Rolproblemen	76
3.2.4	Statusproblemen	78
3.3	Formele organisaties	81
3.3.1	De bureaucratie	82
3.3.2	De organisatie in de praktijk	84
3.4	Structurele effecten	86
3.5	Slotbeschouwing	88
	Zelftoets	89
4	INSTITUTIONALISATIE EN SOCIALISATIE	91
	Doelstelling	91
4.1	Institutionalisatie	92
4.1.1	Omschrijving	92
4.1.2	Ontstaan van instituties	93
4.1.3	De voortzetting in de tijd van instituties	97
4.2	Socialisatie	99
4.2.1	Omschrijving	99
4.2.2	De belangrijkste socialisatietheorieën	100
4.2.2.1	George Herbert Mead (1863-1931)	100
4.2.2.2	Jean Piaget (1896-1980)	105
4.2.2.3	Sigmund Freud (1856-1939)	107
4.2.2.4	Margaret Mead (1901-1978)	108
4.2.3	Identiteit en zelfbeeld	110
4.2.4	Emoties	112
4.2.5	Kinderculturen: 'peergroups' en socialisatie	115
4.2.6	Rolsocialisatie	117
4.2.7	Socialisatie en structuren	120
4.2.7.1	De structuur van het gezin	120
4.2.7.2	Het gezin binnen de sociale structuur	122
4.2.7.3	Referentiegroeptheorie	124
4.3	Slotbeschouwing	127
	Zelftoets	128

5	SOCIALE CONTROLE EN DEVIANTIE	129
	Doelstelling	129
5.1	Sociale controle	130
5.1.1	De morele orde: het ontstaan en de internalisatie van normen en waarden	130
5.1.2	De politieke orde	134
5.2	Sociologische verklaringen voor deviantie	135
5.2.1	Het relatieve en normale karakter van deviantie	135
5.2.2	Ontregeling of anomie	136
5.2.2.1	Anomie volgens Durkheim	136
5.2.2.2	Anomie volgens Merton	138
5.2.2.3	Merton en Durkheim vergeleken	142
5.2.3	Vervreemding	142
5.2.4	Differentiële associatie	145
5.2.5	De delinquente subcultuur	146
5.2.6	De vraag op haar kop: waarom is iemand niet deviant?	148
5.2.7	Het etiketteerperspectie	149
5.3	Slotbeschouwing	150
	Zelftoets	151
6	SOCIALE STRATIFICATIE	153
	Doelstelling	153
6.1	Het ontstaan van sociale stratificatie	154
6.2	Stratificatie in landbouwsamenlevingen	155
6.2.1	Slavernij	156
6.2.2	Kasten	157
6.2.3	Standen	160
6.3	Stratificatie in industriële samenlevingen: klasse	163
6.3.1	Marx (1818-1883)	163
6.3.2	Weber (1864-1920)	165
6.3.3	Marx en Weber vergeleken	167
6.3.4	De uitbreiding van de marxistische en weberiaanse visie: Dahrendorf (1959)	168
6.3.5	Bourdieu (1930-2002)	171
6.4	Sociale mobiliteit	173
6.5	Hoe worden economische klassen sociale klassen?	175
6.6	Is sociale stratificatie noodzakelijk?	177
6.7	Sociale ongelijkheid op basis van geslacht	179
6.8	Slotbeschouwing	184
	Zelftoets	186

7	RELIGIE	187
	Doelstelling	187
7.1	Inleiding	188
7.2	Omschrijving	189
7.2.1	Vroege pogingen tot afbakening	189
7.2.1.1	Het animisme	189
7.2.1.2	Durkheims omschrijving van godsdienst	190
7.2.2	Hedendaagse, functionalistische en substantiële definities van religie	195
7.2.2.1	Functionalistische omschrijvingen van godsdienst: Yinger	195
7.2.2.2	Substantiële omschrijvingen: geloofsideeën, geloofspraktijken en geloofsgemeenschappen	196
7.3	Het secularisatiedebat	199
7.3.1	De klassieke secularisatiethese	201
7.3.2	Economische theorieën van religieuze betrokkenheid	204
7.3.3	Economische ontwikkeling en secularisatie	208
7.4	Religieus fundamentalisme	210
7.5	Slotbeschouwing	211
	Zelftoets	212
8	SOCIALE VERANDERING	213
	Doelstelling	213
8.1	De classificatie van samenlevingen: inleiding	214
8.2	Niveaus van maatschappelijke organisatie	215
8.2.1	Horde	215
8.2.2	Stam	217
8.2.3	Stam met opperste gezag	219
8.2.4	Staat	221
8.2.5	Wereldrijken	222
8.2.6	Besluit	223
8.3	Sociale verandering	224
8.3.1	Inleiding	224
8.3.2	Theorieën van sociale verandering	226
8.3.2.1	Materialistische verklaringen: technologische theorieën	227
8.3.2.1.1	Drie fases van maatschappelijke transformatie volgens Rose (1967)	228
8.3.2.1.2	Technologische evolutie en 'cultural lag'	228
8.3.2.1.3	Voorbeelden van technologische theorieën van sociale verandering	230
8.3.2.2	Idealistische theorieën: cultuur als motor van sociale verandering	237
8.3.2.2.1	De cyclische theorie van Pitirim Sorokin	237
8.3.2.2.2	De postmodernisatietheorie van Ronald Inglehart	240
8.3.3	Culturele diffusietheorieën	243
8.3.4	De wereldsysteemtheorie van I. Wallerstein	248
8.3.5	Theorie van de sociale hervormingsbeweging	250
8.4	Slotbeschouwing	257
	Zelftoets	258

9	SOCIOLOGISCHE BENADERINGSWIJZEN	259
	Doelstelling	259
9.1	Inhoudelijke richtingen	260
9.1.1	Structuralisme	260
9.1.1.1	Oorsprong: Emile Durkheim (1858-1917)	260
9.1.1.2	Basisveronderstellingen	261
9.1.1.3	De analyse van de sociale structuur: integratie en differentiatie binnen een samenleving	263
9.1.2	Sociologie van het sociaal handelen	267
9.1.2.1	Grondlegger: Max Weber (1864-1920)	267
9.1.2.2	Algemene kenmerken	268
9.1.3	Symbolisch interactionisme	272
9.1.3.1	Oorsprong: Universiteit van Chicago	272
9.1.3.2	Basisveronderstellingen	273
9.1.4	Interactionele richting	276
9.1.4.1	Oorsprong: Georg Simmel (1858-1918)	276
9.1.4.2	Algemene kenmerken	276
9.1.4.2.1	Sociale ruiltheorie	277
9.1.4.2.2	Sociale netwerktheorie en sociale netwerkanalyse	279
9.2	Methodologische richtingen	282
9.2.1	Functionalisme	282
9.2.1.1	Oorsprong: Britse cultuurantropologie	282
9.2.1.2	Basisveronderstellingen	284
9.2.1.3	Kritieken op het functionalisme	286
9.3	Slotbeschouwing	288
	Zelftoets	290
10	KORTE HISTORISCHE ACHTERGROND VAN DE SOCIOLOGIE	291
	Doelstelling	291
10.1	De ontstaansvoorwaarden	292
10.2	De pioniers	295
10.2.1	Auguste Comte (1798-1857)	295
10.2.2	Adolphe Quetelet (1796-1874)	296
10.2.3	Herbert Spencer (1820-1903)	297
10.3	De klassieke sociologen	299
10.3.1	Inleiding	299
10.3.2	Karl Marx (1818-1883)	299
10.3.3	Emile Durkheim (1857-1917)	301
10.3.4	Max Weber (1864-1920)	302
10.3.5	Georg Simmel (1858-1918)	304
10.4	Ontstaan van de Amerikaanse (toegepaste) sociologie	305
10.5	Slotbeschouwing	306
	KERNWOORDEN	309
	BIBLIOGRAFIE	341

1

SOCIOLOGIE, EEN EERSTE KENNISMAKING

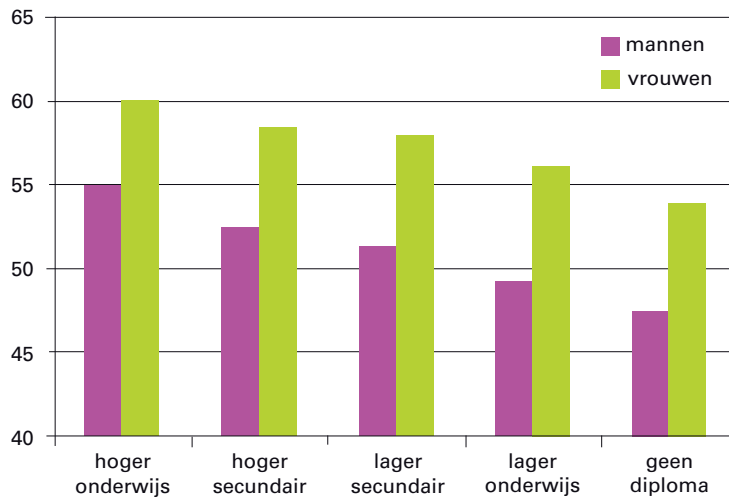
DOELSTELLING

Omschrijven van de sociologische zienswijze aan de hand van een toelichting van de 'sociologische verbeelding' en een conceptuele analyse van gedrag, sociaal handelen, interactie en context. Het voorstellen van de sociologie als wetenschappelijke werkwijze, met bijzondere aandacht voor het verschil tussen kwantitatief en kwalitatief onderzoek. Een eerste afbakening maken tussen sociologie en andere wetenschappen, zoals de psychologie en de biologie.

1.1 INLEIDING: NIET IEDEREEN LEEFT EVEN LANG

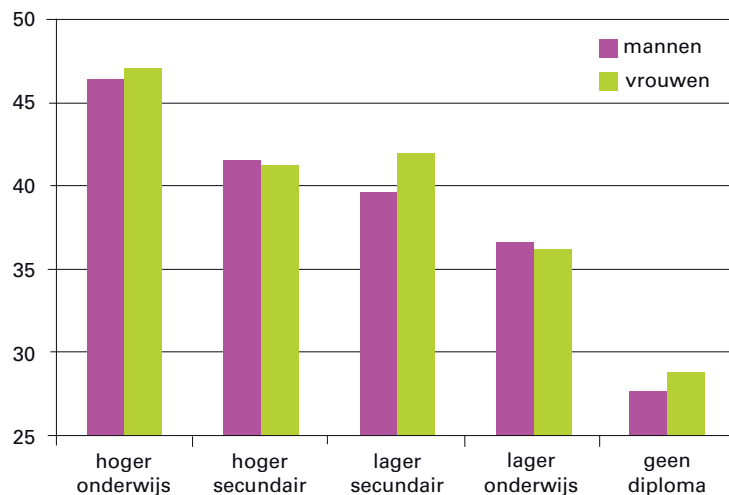
Meestal gaan we ervan uit dat ziekte, leven en dood gewone biologische fenomenen zijn. Niet alle mensen zijn even krachtig. Wat betekent dat laatste echter? Worden mensen geboren als krachtige of minder krachtige wezens of zijn er ook kenmerken uit de samenleving die ertoe leiden dat sommige mensen meer ziek worden dan anderen? Zijn er ook krachten in de samenleving die ervoor zorgen dat sommige mensen minder lang leven dan anderen?

Levensverwachting naar opleidingsniveau, mannen en vrouwen van 25 jaar, 2001 (Deboosere et al., 2011).

Kijken we even naar de bovenstaande grafiek. In die grafiek hebben we de levensverwachting op 25 jaar uitgezet volgens geslacht en diploma. Twee elementen vallen heel duidelijk op. Vrouwen hebben een hogere levensverwachting dan mannen. Maar we stellen ook vast dat zowel mannen als vrouwen met een diploma hoger onderwijs een hogere levensverwachting hebben dan zij met een lager onderwijsniveau. We kijken ook

Gezonde levensverwachting naar opleidingsniveau, mannen en vrouwen van 25 jaar, 2004 (Van Oyen et al., 2011).

even naar de volgende grafiek. Die voorstelling geeft de gezonde levensverwachting weer. Dit kan je interpreteren als het aantal jaren dat een gemiddeld persoon mag verwachten te leven in goede gezondheid. We zien ook hier weer dat, naarmate mensen een hoger diploma behaald hebben, ze een betere gezondheid mogen verwachten. Die cijfers zijn uitermate interessant. De centrale vraag is echter hoe we die vaststellingen moeten verklaren. Dit is voer voor sociologen.

DE VERKLARING ... RELATIES TUSSEN MENSEN

Laat ons beginnen met een aantal eenvoudige redeneringen. We gaan uit van het idee dat opleidingsverschillen leiden tot sociale ongelijkheid, met andere woorden dat ze leiden tot verschillen in levenskansen. Ten eerste stimuleert een hoge opleiding het vermogen om ingewikkelde problemen in te schatten, bijvoorbeeld inzake de eigen medische problemen. De lange scholingstijd heeft ook een impact op de vorming van de persoonlijkheid. Met goed gevolg studeren betekent planmatig kunnen werken en met uitdagingen overweg kunnen.

Ten tweede leidt in onze samenleving een diploma naar een job. Hoe hoger het diploma, hoe groter de kans dat een goede job gevonden wordt. Wat betekent dit laatste echter? Uiteraard is er het hogere loon. Dit hogere loon zorgt ervoor dat mensen met een goed betaalde job in betere buurten (kunnen) wonen. Die zijn doorgaans ver verwijderd van vervuilde en stresserende omgevingen. Dit draagt bij tot een betere gezondheid. Daarnaast biedt een hoog inkomen ook de mogelijkheid om uitgebreide medische verzorging te bekostigen.

Maar er is veel meer. Bij een goede job is de kans ook zeer groot dat er meer variatie in het werk is en dat de arbeidsomstandigheden gezonder zijn. Met andere woorden, de kans op een hogere arbeidstevredenheid neemt toe naar gelang het opleidingsniveau. En als iemand tevreden is met de job, dan zal die persoon zich in het algemeen beter in zijn/haar vel voelen. Bovendien veronderstellen sociologen dat kenmerken van de ene leefsituatie kunnen worden overgedragen naar een andere. Zo kunnen kenmerken van de werkomstandigheden het doen en laten bepalen van mensen buiten het werk. Zijn mensen in staat om binnen de werkorganisatie zelf hun werk te bepalen en dus een zekere controle uit te oefenen? Of moeten ze misschien lijdzaam bevelen opvolgen en is hun eigen inbreng minimaal? Wie nooit initiatief moet nemen in de werksituatie, heeft minder kans om vaardigheden te ontwikkelen die helpen om situaties te controleren. We denken hierbij bijvoorbeeld aan stressbestendigheid, het maken van vergelijkende analyses, het synthetiseren van externe expertise, oog voor precisie en langetermijndenken. Er is dan ook een kans dat die vaardigheden, of het gebrek eraan, tot uiting komen in andere domeinen van het dagelijkse leven. Slagen mensen erin te kiezen tussen gezonde en minder gezonde voeding? Kijken ze naar de samenstelling van voedingsproducten die op de verpakking vermeld staat? Beseffen ze dat voldoende bewegen essentieel is voor een goede gezondheid?

Samengevat, een hogere opleiding leidt tot materiële voordelen en bepaalt ook de persoonlijke vorming. Beide zorgen ervoor dat men het eigen leven beter in de hand heeft. Men heeft de mogelijkheden en vaardigheden ontwikkeld om gezonder te leven en om met bedreigingen om te gaan. Dit komt finaal duidelijk tot uiting in een hogere levensverwachting.¹

1 Voor een bespreking van mogelijke verklaringen van socio-economische verschillen in gezondheid, naast Van Oyen et al. 2011, zie Willems, Sara (2005).

De bovenstaande redenering is een typisch sociologische redenering. Centraal staat de idee dat de wijze waarop mensen samen iets doen – zoals het volgen van onderwijs, het concurreren voor jobs, de taken verdelen op de werkvloer – een invloed uitoefent op het leven van die mensen. Met ‘samen iets doen’ verwijzen we dus naar (alledaagse) interacties tussen mensen binnen ‘menselijke’ omgevingen zoals gezinnen, markten en staten. Hierbij gaan mensen ook in interactie met collectieve actoren zoals bedrijven, NGO’s en overheden. Anders gesteld, ondanks de aanwezigheid van een eigen lichaam en een eigen vrije wil, heeft de sociale omgeving waarin mensen verkeren, een grote invloed op wat die mensen in hun leven meemaken.

Voor sociologen is dit een zeer logische stelling, maar niet iedereen denkt daar zo over. Vele mensen menen bijvoorbeeld dat iemand lang leeft omdat hij of zij nu eenmaal een sterk gestel heeft. Of dat iemand ‘slaagt in het leven’ omdat hij of zij daar zelf keihard voor werkte. Sociologen erkennen uiteraard het belang van de biologische en psychologische component van een individu, maar voegen eraan toe dat de sociale omgeving een cruciale factor is. Trouwens, om te weten te komen of de sociale omgeving al dan niet belangrijk is voor het verklaren van verschillen tussen mensen (bijvoorbeeld inzake kenmerken zoals levensverwachting, werkloosheid, mate van sportbeoefening, ...), kunnen we een eenvoudig trucje toepassen. Vergelijk het voorkomen van dat kenmerk in tijd en ruimte, en voor verschillende deelgroepen van de samenleving. Zijn er verschillen observeerbaar tussen verschillende periodes, plaatsen en groepen, dan lijkt het plausibel dat de sociale omgeving – want die is natuurlijk vaak heel erg verschillend naar tijd, ruimte en groep – een belangrijke invloed heeft in het tot stand komen van dat kenmerk. Is werkloosheid een gevolg van individueel falen? Waarom schommelt de werkloosheid dan zo fel door de tijd heen, en waarom is die zo hoog in het ene land en zo laag in het andere land? Waarschijnlijk is hier meer aan het werk dan de louter individuele instelling van de werkloze...

1.2 DE SOCIOLOGISCHE VERBEELDING

sociologische verbeelding

Het startpunt van een sociologische verklaring zou je de sociologische verbeelding kunnen noemen. Dit is een specifieke wijze van kijken naar wat met mensen in hun leven gebeurt. Alles wat mensen ervaren, maakt deel uit van hun levensloop of biografie. Mensen verliezen hun werk, ervaren discriminatie door een of ander kenmerk, verwerven een universitair diploma, beperken hun gezin tot twee kinderen, ... Mensen verschillen hierin, en hiervoor zoeken we verklaringen. Hoe komt het dat een groep mensen zonder werk zit? Hoe komt het dat vandaag heel wat gezinnen het aantal kinderen beperkt tot twee? Hoe komt het dat in ons land ouderen op het einde van hun leven meestal in speciale tehuizen ondergebracht worden? Voor het beantwoorden van die vragen laat de socioloog haar/zijn sociologische verbeelding werken. Dit betekent dat gebeurtenissen die het leven van mensen typeren, gezien worden vanuit het ruimere geheel waarbinnen mensen met elkaar samenleven. Onze biografie kent een specifiek verloop omdat we samen leven met andere mensen. Met andere woorden, onze biografie ondergaat de invloed van het geheel van de sociale relaties waarvan we deel uitmaken. Voor de socioloog zijn de gebeurtenissen die deel uitmaken van een individuele biografie niet zo individueel.

Het geheel van sociale relaties waarvan we deel uitmaken, noemen we onze samenleving. Voor ons komt dit neer op de maatschappelijke organisatie van België aan het begin van de 21ste eeuw. Dit geheel van sociale relaties is echter het resultaat van een

historische ontwikkeling. De wijze waarop onze samenleving er nu uitziet, is mee bepaald door gebeurtenissen in de 19de en de 20ste eeuw, zoals de industrialisatie en de hieraan gekoppelde urbanisatie. Anders gesteld, het historische verloop bepaalt het uitzicht van een specifieke samenleving.

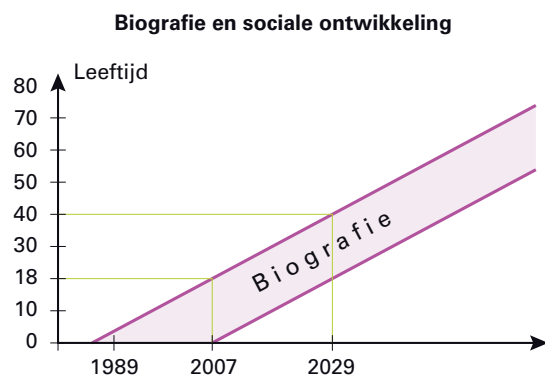
Dit leidt tot de volgende fundamentele zienswijze, die men 'de sociologische verbeelding' noemt: sociale relaties bepalen de biografieën van mensen; die sociale relaties zijn echter zelf het resultaat van een historisch proces.

Het gegeven dat een groot deel van de hedendaagse jongeren universitair onderwijs (een biografisch kenmerk) volgt, is niet louter het resultaat van de intelligentie van die jongeren (zijnde een individueel biografisch kenmerk). De samenleving (en haar beroepenstructuur) beïnvloedt de aspiraties van jongeren om universitair onderwijs te volgen. Dit komt tot uiting in de vraag van bedrijven naar hooggeschoolde werknemers. De productie van en het omgaan met kennis staat centraal in de laatkapitalistische samenleving. Zonder het 19de-eeuwse industrialisatieproces zou die kennisbehoefte nooit ontstaan zijn.

Ook werkloosheid van hedendaagse 50-plussers wordt heel wat begrijpelijker indien we de sociologische verbeelding hanteren. Toen 50-plussers zovele jaren geleden afstudeerden met een diploma middelbaar onderwijs, was het niet vanzelfsprekend dat iedereen hoger onderwijs volgde. Met een diploma hoger secundair onderwijs waren de kansen op de arbeidsmarkt redelijk goed. Jongeren die toen stopten met studeren en voor tewerkstelling kozen, maakten een realistische keuze. Wanneer mensen uit die generatie nu zonder werk vallen, komen ze als 50-plussers op een arbeidsmarkt terecht waar de scholingseisen heel wat hoger liggen vergeleken met 20 tot 30 jaar geleden. Met een diploma hoger secundair onderwijs is het nu, bijvoorbeeld door de snelle technologische evolutie, moeilijker om aan de bak te komen. Het is niet zo verwonderlijk dat 50-plussers zonder gespecialiseerd hoger onderwijs, wanneer werkloos, het uitermate moeilijk hebben om opnieuw economisch actief te worden. Hoe moeten we dit interpreteren? Stoppen met studeren op 18 jaar was vroeger geen uitzondering. Als onderdeel van een geplande levensloop was die keuze begrijpbaar in het samenlevingsmodel van 20 tot 30 jaar geleden. Die samenleving is echter in die periode zo sterk veranderd, dat de keuzes van toen nu geen goede keuzes meer zijn. Anders gezegd, de levensloop van oudere werklozen met een niet-specialistische scholing kun je beter begrijpen door de sociologische verbeelding toe te passen.

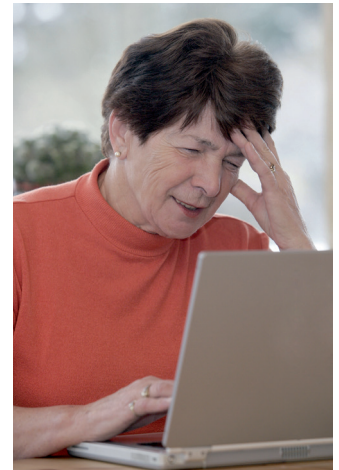
SOCIOLOGISCHE VERBEELDING:

individuele gebeurtenissen plaatsen en verklaren vanuit het geheel van sociale relaties die zelf een specifieke historische oorsprong hebben (Mills, 1959).

Zijn de biografische keuzes gemaakt in 2007 nog relevant in 2029?

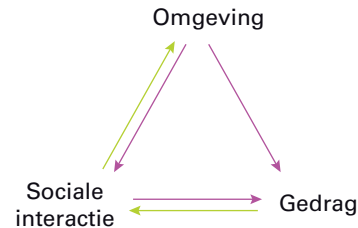
VOORBEELD

'Onaangepaste' ouderen aan computer?

1.3 VAN GEDRAG TOT SAMENLEVING

De socioloog bekijkt de biografie vanuit haar verband met de ‘historische’ maatschappelijke omgeving waarin ze tot stand komt. In de volgende stap zoomen we dieper in op de bouwstenen van de biografie en de maatschappelijke omgeving. Hiervoor doen we een beroep op de begrippen gedrag, sociaal handelen, interactie, context, structuur en cultuur. Ook gaan we dieper in op de samenhang tussen die begrippen. We doen dit aan de hand van het onderstaande schema.

Figuur 1.1: Gedrag, interactie en omgeving

1.3.1 GEDRAG

Onder gedrag verstaan we elke actie of reactie van een individu, zoals een lichamelijke beweging, een verbale uiting of een subjectieve gewaarwording. Gedrag bevat altijd zowel een objectief waarneembare als een subjectief waarneembare dimensie.

De objectief waarneembare of *externe* componenten van gedrag zijn die aspecten die door ten minste twee individuen, ego en alter, kunnen worden waargenomen. Voorbeelden zijn het gesproken woord, gebaren en lichamelijke bewegingen in het algemeen. De subjectieve of *interne* component van het gedrag is maar door één waarnemer, ego, waarneembaar. Een belangrijk onderdeel van die subjectieve dimensie is de *motivationale* component. Hiermee wordt verwezen naar de ultieme drijfveren van het handelen die aanzetten, motiveren, tot gedrag. Belangrijke voorbeelden hiervan zijn: winstmaximalisatie, de zucht naar sociale erkenning (*self-esteem*), de zucht naar controle (*mastery*) en seksuele lust. Naast de motivationele component is er ook een *emotionele* component, zoals innerlijke gevoelens van angst en onrust, schaamte of schuld, een *cognitieve* component, zoals beelden die we ons vormen van de werkelijkheid, en een *reflexieve* component, zoals het beeld dat je van jezelf vormt. De verschillende dimensies van het gedrag kunnen doorgaans enkel analytisch van elkaar worden gescheiden. In de werkelijkheid doorkruisen ze elkaar. Zo impliceert het beeld dat je van jezelf vormt, jouw zelfbeeld of identiteit, altijd zowel reflexiviteit (je beschouwt jezelf als het ware vanuit een externe positie), cognitie (je identificeert jezelf met ‘een persoon’ als een abstracte categorie), als emotie (je schaamt je over jezelf of je bent trots op wie je bent). Een voorbeeld van de verwevenheid van de interne en externe dimensies van gedrag is het feit dat de meeste emoties samengaan met specifieke gelaatsuitdrukkingen.

1.3.2 SOCIAAL HANDELEN

De definitie van gedrag zoals hier gegeven, is heel ruim. Binnen het hele gamma van gedragingen nemen handelingen en sociale handelingen een bijzondere plaats in. Handelen wordt gekenmerkt door een gerichtheid op een object. Met andere woorden: handelen heeft als finaliteit altijd de realisatie van een doel. Handelen is dus gedrag met een nadrukkelijke doelgerichtheid.

Wanneer we kijken naar waar de uitgang van een lokaal zich bevindt, zijn we het verlaten van dat lokaal aan het voorbereiden.

VOORBEELD

Dit 'kijken' is dus een handeling met een bepaald doel, namelijk te weten komen hoe we de zaal kunnen verlaten. Wanneer dit zonder obstakels kan gebeuren, zullen we ons niet uitermate bewust zijn van die mentale voorbereiding. Wanneer de weg naar de uitgang bezaaid is met hindernissen, zullen we het verlaten van het lokaal veel bewuster mentaal voorbereiden. Door de doelgerichtheid krijgt het handelen een betekenis. De betekenis van een handeling is gelijk aan de mentale voorbereiding of projectie van de voltooide handeling. We gaan even terug naar het voorbeeld. Wanneer een observator me vraagt wat ik doe, zal ik antwoorden dat ik het lokaal verlaat. De stappen die ik zet, hebben als betekenis het verlaten van het lokaal. Anders gesteld, de betekenis van een handeling valt samen met de mentale projectie die aan de handeling voorafgaat.

Wanneer we ons handelen richten op het vroegere, het huidige of het toekomstige handelen van anderen, dan kunnen we volgens Max Weber² (1864-1920) spreken van sociaal handelen. Handelen is dus sociaal wanneer de actor bij het plannen van haar/zijn handelen rekening houdt met wat anderen deden, doen of kunnen doen. Er is vanuit de handelende actor een subjectieve betekenis aanwezig die in verband staat met een tweede actor. Weber ontwierp ook een typologie van sociaal handelen. Hij maakte een onderscheid tussen instrumenteel rationeel handelen (*Zweckrational*), waarderationeel handelen (*Wertrational*), affectief handelen en traditioneel handelen.

sociale handelings-
typologie

Bij instrumenteel rationeel handelen willen actoren een bepaald doel bereiken binnen een specifieke handelingssituatie. Die handelingssituatie bestaat uit andere mensen en/of objecten. Sommige objecten/mensen zullen eerder de voorwaarden bepalen waar- onder tot doelrealisatie overgegaan kan worden. Dit zijn de condities van het handelen. Condities kunnen dus niet vrij gemanipuleerd worden. Andere objecten/mensen zullen echter niet conditionerend, maar eerder faciliterend werken. Dit zijn de middelen waar- over de actor kan beschikken om haar/zijn voorgestelde doel te realiseren. Elke hande- lingssituatie waarin actoren doelen wensen te realiseren, bevat volgens Weber dus zowel condities als middelen. Kenmerkend bij doel rationeel handelen is dat de actoren afwe- gen welke middelen het best geschikt zijn om een bepaald doel te bereiken. De optima- lisatie van de efficiëntie is het meest kenmerkende criterium dat doel rationeel handelen afbakt van de andere vormen van handelen.

instrumenteel rationeel
handelen

Handelingssituatie: niet te wijzigen elementen ... condities
te wijzigen elementen ... middelen

2 Zie hiervoor de hernieuwde uitgave (Weber & Winckelmann, 1992).